

Lbn

✓ 2088

1999

ՄԱՐԱԿ.

Հ. Մեկերտչյան

Գր. և Կ. Մեկերտչյան

Ռ Ի Ր Ա Ր Տ Ե Ա Ն

ԲԵՐԵՆԱԳՐԵՐԻ ԼԵԶՈՒՆ

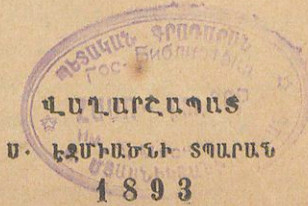
La langue des inscriptions cunéiformes de l'Arménie

PAR

GALOUSTE TER MEKERTCHIAN.

326.

ՀՔ 2034

72088-60

ՈՒՐԱՐՏԵԱՆ ԲԵՒԵՌԱՅԻՆԻ ԼԵԶՈՒՆ՝

(La langue des inscriptions cunéiformes de l'Arménie).

Հայաստանում գտնուած բեւեռագիր արձանագրութեանց թիւը արդէն մօտենում է հարիւրին: Շուրջից յետոյ՝ եւրոպացիների և հայերի մասնաւոր ջանքերով դրանց թիւը հետզհետէ շատացաւ: Բոլոր լուսաւորուած երկրներումս այժմս նաև Ռուսաստանումս գիտնականների լուրջ ուշադրութեանն են արժանացել այս՝ համաշխարհային պատմութեան համար առաջնակարգ նշանակութիւն ունեցող՝ արձանագրութիւնները: «Արարատի» ընթերցողներին տալով՝ Հ. Եղիշէ աբեղայի թարգմանութեամբ՝ Պ. Նիկոլսկու յօդուածը Ռուսահայաստանում գտնուած ուրարտեան ¹ բեւեռագրերի մասին, ես մի քանի փոքր ծանօթութիւններ էի աւելացրել, որոնցից մէկի վրայ մասնաւորապէս այսօր հրաւիրելու եմ նորից բեւեռագրերի վերծանութեան խնդրով զբաղուող գիտնականների լուրջ ուշադրութիւնը ²:

1) Յարմար և ճշտագոյն եմ համարում «Ուրարտեան» բառի գործածութիւնը քան թէ «Վանեան», հայկական, արմենիաք, ալարոգեան, խալդեան» և այլ անուանակոչութիւնները: Ասորեստանական բեւեռագրերի Ուրարտուն՝ մեր Այրարատը և Արարադը՝ (այս երկու բառերի տարբեր առումներով գործածութիւնը տե՛ս Խորենացու մէջ: Արարադը ըստ Խորենացու վանից հարաւ է. Բուզանդը նոյն երկիրն անուանում է՝ Սարարադ, ³ աւելի ամփոփ գաղափար է տալիս մեզ՝ գոնէ տեղագրական տեսակէտից, միանգամայն սահմանելով բոլոր այն նահանգները, որտեղ ցարդ գտնուել են այդ բեւեռագրերը:

2) Էլարի արձանագրութեան 2-դ տողում (Նիկոլսկու հրատ. թ. VI) յիշուում է այս աշխարհը Է-տի-ունի-նի անուանակոչութեամբ. Ունի

Ինչպէս յայտնի է ուրարտեան բեւուազրերի ոչ թէ ընթերցանութիւնն է գծուար, այլ վերծանութիւնը — բնագրի թարգմանութիւնը: Մինչև այսօր դեռ չէ յաջողուել գտնել թէ ի՞նչ լեզուով են գրուած այդ արձանագրութիւնները, կամ գոնէ՝ թէ այդ լեզուն ի՞նչ ընտանիքի է պատկանում: կամ ո՞ր ծանօթ լեզուներին ցեղակից է: Ենթադրութիւնները շատ են, իսկ գրական ոչինչ է յայտնի: Հայերէնով վերծանելու փորձերը բոլորովին անյաջող անցան, ոչ որ այդ մասին այլ ևս չէ էլ մտածում: Սեմական լեզուներով վերծանելու փորձերը նոյն անյաջողութիւնն ունեցան: Վերջին ժամանակս կարծում էին վրացերէնի նմանութիւններ գտնել: Այս կէտի վրայ է կանգ առնում և Պ. Նիկոլսկին՝ բայց ոչ մի հմուտ վրացագէտ՝ մինչև օրս՝ մի ուրե է

կամ Ունիւնի վերջաւորութիւնը բոլորովին նոյնն է մեր նախարարութեանց և նրանց կալուածական երկիրների ունի վերջաւորութեան հետ: Արիացի հայերը գալով Հայաստան անշուշտ չէին կարող ոչնչացնել յաղթուած ազգի աշխարհների և քաղաքների բոլոր յատուկ անունները, որոնցից շատերը պէտք է որ պահուած լինէին յաղթող ազգի բերանում և սերնդից սերունդ աւանդուէին: Աւարառու (Արարատ), Բիայնա (Վան), Տուշպա կամ Տուսպա (Թոսպ), նոյնպէս և թագաւորների կամ զիւցազուների անունները՝ ինչպէս Արամե (Արամ), Մենուաշ կամ Մենուաս (Մանուաշ) ևն. գեղեցիկ և դրական ապացոյցներ են այս բանին: Աւստի և ակներև է այն մեծ կարևորութիւնը, որ պէտք է տալ մեր պատմութեան մէջ պահպանուած հին, վաւերական (յատուկ) անունների և բեւուազիր արձանագրութեանց մէջ յիշուածների միմեանց հետ բաղդատութեանը: Այս բաղդատութիւնից կարող ենք մենք մեծ լոյս սպասել սեպածև յուշարձանների շատ մութ կէտերը ըստ կարելոյն պարզաբանելու համար: Միայն թէ այս բաղդատութիւնները պէտք է լինին մեծ զգուշութեամբ և՛ եթէ հնարաւոր է՝ պատմական ապացոյցներով: Ունենալով շղթայի երկու ծայրը պէտք է անուշադիր թողնել միջի միաւորող օղակները, որոնք ձգուելով դարերի երկայնութեամբ կապում են հեռաւոր անցեալը (մօտ 2500 տարուայ)՝ ներկայիս հետ: Այսպիսի պատմական ապացոյց մենք չենք գտնում: օրինակ, հին Վուլխիների և այժմեան Վուլիջան անունների մէջ, Մենք չգիտենք թէ մի կամ մի քանի դար մեզից առաջ կ'արդեօք այդ Վուլիջան անունը, որ կարող է բոլորովին պատահական նմանութիւն ունենալ հին Վուլխիների անուն հետ: Մեզ աւելի հիմնաւոր

գրական նմանութիւն չէ գտել վրացերէնի և ուրարտեան բեւուազրերի լեզուին մէջ: Եղած նմանութիւնները բոլորը արտաքին և պատահական են: Աւելի նսրագոյն են ուսուցչապետ Լեմանի և գովաւոր Բելքի փորձերը:

Յայտնի ասորեստանագէտ Լեմանը հիմնուելով այն բանի վրայ, որ ուրարտեան արձանագրութեանց մէջ միշտ յիշուում է իրրև գլխաւոր աստուած Խալդի՝ հետեցնում է, որ Խալդի աստուած ոչ ժողովուրդն էլ պիտի լիէին Խալդերը, քիշտ այնպէս ինչպէս որ ասորեստանցիք իրենց անունն առել են Ասուր աստուծուց: Խալդերի կամ Խալդիների բնակուած երկիրը յետին ժամանակներում պիտի լինէր հայ և յոյն գրողներին յայտնի Խալաիքը կամ Խալտեայ՝ աշխարհը: Մեծ Հայքի հիւսիս-արեւմտքում: Թէ

է լուում մեր պատմական հին անունները համեմատել բեւուազրերում յիշուածների հետ: Այսպիսի մի բաղդատութիւն աւելորդ չենք համարում անել ուրարտական արձանագրութեանց Խի - ունի անուն և մեր հնագրեան աշխարհներից մէկի — Աւսի — անունակոչութեան միջև: Մեր հին Աւսին՝ ծանօթ Ե - դ դարի գրողներին և սրանցից էլ առաջ յոյներին (Otene)՝ ունէր իւր սեպհական ժողովուրդն ու լեզուն — Աւտեացիք — և գրեթէ անմիջապէս կից էր Սեան լճին հիւսիսից, տարածուելով մինչև Կուր դետը: Այժմեան ուտեացիների բնակավայրը աւելի ևս հիւսիսում է՝ Կովկասեան լեռների ոտքում՝ Նուխուայ մօտ (Նիփ, Վարդաշէն): Ահներև է որ դարերի ընթացքում այս ժողովուրդը ստիպուած է եղել հեռըհեռ գեպի հիւսիս քաշուել, ուստի և անհաւանական չէ որ նախահայերի ժամանակ այդ ազգն ապրելիս լինէր աւելի ևս հարաւում: այժմեան Էլարի շուրջը: Էլարը նախկին Աւսի նահանգից հազիւ մի քանի տասնեակ քիլոմետր հեռու է: Եթէ ստուգուի Աւսի և Խի - ունի անունների նոյնութիւնը, այն ժամանակ պէտք է ենթադրել, որ Աւտեացիք Սեանի հարաւային ափերից տեղափոխուել են յոյն այդ լճի հիւսիսային զառիվայրերը՝ պատմութեան ընթացքում հեռըհեռ քաշուելով դեպի Կովկասեան մեծ շղթան, կամ թէ ոչնչանալով հարաւային նահանգներում: Այս համեմատութիւնը կարեւոր է կացուցանում նոր ուշադրութիւն դարձնել ուտեացիների մնացորդների բարբառի վրայ և որոնել թէ արդեօք ունի՞ որ և է կապ այդ բարբառը ուրարտեան արձանագրութեանց լեզուին հետ:

ինչպէս Ուրարտուի բնակիչները քաշուեցան կամ քշուեցան այդ հեռու հիւսիսում ընկած լեռնային երկիրը՝ կարելի է այս կամ այն վարկածով րացատրել: Բայց սրանով էլ ուրարտեան արձանագրութեանց վերծանութեան գործը մի որևէ զգալի յառաջագիմութիւն չէ անում: Ընդունելով անգամ որ խաղտիք աշխարհի անունը և արձանագրութեանց խաղտի աստուծոյ անունը իսկապէս կապ ունին միմեանց հետ և դրանց նմանութիւնը զուտ արտաքին կամ պատահական չէ, այսուամենայնիւ մեզ բոլորովին անծանօթ է մնում խաղտեաց աշխարհի բնակիչների լեզուն, որ գլխովին անհետացել է:

Ուտի աշխարհի և բեւեռագրերի խի-ունի անունների բազմաթիւութիւնը (1) ես այն հետեանքին էի եկել, որ ուտէարէնը, որ մինչև օրս էլ դեռ պահպանել է իւր գոյութիւնը՝ պէտք է ուսումնասիրել և տեսնել թէ չունի՞ արգեօք նա որևէ կապ, որևէ նմանութիւն ուրարտեան արձանագրութեանց լեզուին հետ: Ուրարտու երկրում կամ Հին Հայաստանում թէև յիշուած են շատ ցեղեր և զանազան անուններով ազգեր, բայց անհաւանական չէ որ այդ տարբեր տարբեր ազգութիւնները իսկապէս ցեղակից էին և խօսում էին նոյն լեզուի զանազան բարբառներով: Ուտէարէնն էլ, եթէ միայն ուտէացիները բեւեռագրերի խիունի երկրի նախկին բնակիչներն էին, պիտի լինի այդ բարբառներից մէկը, և մօտ ազգակից բեւեռագիր արձանագրութեանց լեզուին:

Այս իսկ մտածողութեամբ առաջնորդուած ես բոլորովին մի կողմ թողի հայերէնով բացատրելու նոր փորձեր անելու միտքը, մանաւանդ որ նոյն իսկ հայկական աղբիւրներէ վրայ հիմնաւոր կարելի է ապացուցանել, որ մենք Հայաստան ենք եկել համեմատաբար ուշ և նաև այն, որ մեր նախնիքը դեռ երկար ժամանակ պահպանել էին իրենց յիշողութեան մէջ նախահայերի, այն է Հայաստանի նախկին բնակիչների — բեւեռագիր արձանագրութեանց գրողների — յիշատակը²⁾:

1) Տես նախընթաց ծանօթութիւնը:

2) Խորենացու մէջ շատ պարզ յիշատակութիւն կայ նախահայերի մասին:

Այսպիսով ինձ անհրաժեշտ երեւեցաւ չբաւականանալ միայն ուրիշների ուշադրութիւնը ուտէարէնի վրայ հրաւիրելով, այլ հարկ համարեցի նաև անձամբ փորձել ուտէարէնի հետ ծանօթանալ և տեսնել իմ a priori վարկածի հաւանականութեան չափը: Թէև ուտ և հայ հրատարակութեանց մէջ ինձ յայտնի էին մի քանի կիսատ և աննշան փորձեր ուտէարէն լեզուի նմուշների, բայց լաւագոյն համարեցի կենդանի բարբառին ծանօթանալ, մանաւանդ որ բարբառաբար էլ միածնում Վեհ. Կաթողիկոսի գալստեան առթիւ կար մի ուտէացի, Պ. Ս. Սողոմոնեանց, մի ուրիշն էլ ձեմարանում՝ Պ. Առաքել Մնացականեանց: Հետախուզութիւններս խրախուսէց հետեանքների հասցրին ինձ: Սակայն փոքր ինչ աւելի շատ նիւթ ժողովելու և բաղդատութեանց համար կարևոր ատաղձը շատացնելու համար մտադիր էի ձեռք բերած եզրակացութիւններս շատ աւելի ուշ հրատարակութեան յանձնել:

սին և այն շատ անգամ: Ահներև է, որ հայերը Ե-դ դարում Բ. Բ. դեռ չէին մոռացել իրենց առաջին արշաւանքները, և զրոյցների մէջ պատմում էին անցեալից: Նախահայերի դիւցազն և քաջ թագաւոր Արամը մտաւ հայերի ազգային վէպի մէջ Հայկի և Տիգրանի մէջտեղում: Զնայելով Խորենացու, կամ լաւ ևս նրա աղբիւրի, բոլոր ջանքին՝ ցոյց տալ՝ որ Հայաստանի առաջին բնակիչները հայերն են եղել, այսուամեանայնիւ ժողովրդական զրոյցը տեղ տեղ կարողացել է սպրդել պատմութեան մէջ և վկայել նախահայերի գոյութեան մասին: Ուտի և շատ հասկանալի է թէ նրանք՝ նախահայերը՝ ինչո՞ւ համար սակաւ, ցրուած, ցան և ցիր եղած են նկարագրւում և ինքնակամ հնազանդուած են համարւում հայերին: Մինչև իսկ՝ նախահայերի գոյութիւնը սքանչելի տարօրինակ բան է թուում այն պատմագիրին, որն անպատճառ ուզում էր Հայկին կապել աշտարակաշինութեան հետ և հայերին համարել ուղղակի Բաբելոնից եկած առաջին ժողովուրդը: Մի տեղ էլ նախահայերը անուանւում են «հինքն Արամազնեայք»: Ըստ նախարարներ էլ համարւում են այդ հնեւորից կամ ուրիշներին ց սերուած, ինչպէս օրինակ Սլիւնինները: Ահա Խորենացու այն հաւուածները, որտեղ յիշատակութիւն է լինում նախահայերի մասին: Ա. Ժ. «Երթեալ բնակէ ի լեռնոտին միում ի դաշտավայրի յորում

Բայց ինչպէ՞ս գրեթէ միշտ պատահում է այս տեսակի դէպքերում: Իմ՝ ուսէարէնի և ուրարտեան լեզուներին համամատուց թիւնից ձեռք բերած գրական հետեւանքների լուրը մեծացրած չափերով սկսուեց նեղ ընտանեկան շրջանից տարածուել գուրու մինչև իսկ անցեալ Վարդապետի (թիւ Թ-Ժ երես 8) սպրդել էր Հ. Եղիշէի մի ծանօթութեան մէջ իբրև արդէն դրա-

սփականք ի մարդկանէ յառաջագոյն ցրուելոցն դարեւալ բնակէին. զորս հնազանդ իւր արարեալ Հայկ՝ շինէ անդ տուն բնակութեան կալուածոց և տայ ի ժառանգութիւն Կարմեայ որդւոյ Արմենակայ: Այս արդարացուցանէ զանգիր հինասացեալ զրոյցս:

— Շինէ և դիւղ մի և անուանէ յիւր անուն Հայկաշէն. Յիշի և աստանօր պատմութիւնս. (Ի) հարաւոյ կողմանէ դաշտիս այսորիկ առ Երկայնանստիւ միտով լերամար բնակեալ յառաջագոյն արք սակաւք՝ ինքնակամ հնազանդ Ել դիւցազիւնն. Արդարացուցանէ և այս զասցեալ զրոյցս անգիրս:

Ա. ԺԱ. (Հայկ) ածապարեալ հաւաքէ զորդիս իւր և զթոռունս արքաջս և աղեղնաւորս թուով յոյժ նուագունս և զայլ և սորընդ իւրով ձեռամար:

Ա. ԺԲ. Բայց սքանչելի իմն ասէ պատմագիրն, թէ ի յոլով տեղիս գտան բնակեալ ի մարդկանէ յերկրիս մերում ցան և ցիր սակաւք՝ յառաջ քան զգալուստ բնկին մերոյ նախնւոյն Հայկայ:

Ա. Զ. Բայց առաւել յաճախագոյն հինքն Արամազնեայք ի նուագս բաժնան և յերգս ցոց և պարոց զայսոսիկ ասեն յիշատակօք: Եւ այսօք ի կրոյցք սուտ և կամ թէ արդարեւ լեալք՝ մեզ չէ ինչ փոյթ:

Բ. Գ. Ի ժամանակին յայնմիկ թագաւորեցունէ (Արշակ) զեղբայր իւր Վաղարշակ մերոյ աշխարհիս զհիւսիսի և զարեւոտս տալով նմա սահմանս: Սա որպէս յառաջնում մերում մատենին գրեցաք, այր քաջ և խոհեմ՝ ընդարձակեաց ի վերայ սահմանաց մերոց, և կարգս կենցաղականս որչափ մարթ էր, սահմանեաց աշխարհիս և նախարարութիւնս և նոցին նախարարութեանցն նահապետութիւնս հաստատեաց զարս պիտանիս (կամ՝ պատանիս), որ ի զաւակաց նախնւոյն մերոյ) Հայկայ և յայլոց:

պէս ձեռք բերուած հաւաստիք 1): Այս իսկ պատճառով հարկ համարեցի թիւրիմացութեանց տեղիք չտալու համար այժմէն և եթ հրապարակ հանել իմ ձեռք բերած հետեւանքների գոնէ գլխաւոր կէտեր:

Ուրարտեան բեւեռագրերով զբաղուողներին քաջ յայտնի է, որ Գիյարի սրամիտ բաղգատութիւններից ի վեր (1880 թ.) ամենահաստատուն բանը որ մենք գիտենք այս բեւեռագրերի վերծանութեան ինդրում՝ այդ բայերի կատարեալի ձևն է՝ bi վերջաւորութեամբ (եզակի առաջին դէմք): Օրինակները շատ և շատ են, ինչպէս՝ նո-նաբի, ու-նաբի, խո-նաբի ևլն. ևլն.: Վերծանութեան այս կէտում առանց բացառութեան համաձայն են ինձ ծանօթ բոլոր բեւեռագրագէտները: Ուստի և պարզ է որ այս կէտն էր լինելու իմ հետախուզութեանց առաջին գործը, մանաւանդ որ բառերից աւելի հաստատուն և տեական են մի լեզուի մէջ քերականական ձևերը: Այսպէս օրինակ՝ Գրեցի, Խօ-նեցի, Կարք-ցի, Ժալեցի ևլն. բայերը իրենց ձևը անփոփոխ պահել են մեր լեզուում առնուազն 1500 տարի: Ուրեմն նոյնը կարող էր պատահել և ուսէարէնում:

Առաջին նախադասութիւնը որ ես առաջարկեցի Պ. Սողոմոնեանին թարգմանել՝ հետեւեալն էր. Այս տունը շինեցի:

Ուսէարէն. Մէ կուաի սէրզուրի
այս տունը շինեցի:

Իմ վրաս շատ տարօրինակ տպաւորութիւն արաւ հենց այս առաջին bi-ն: Շուարած մնացի կարծելով որ Պ. Սողոմոնեանը գիտէ իմ հարցասիրութեան նպատակը և կատակ է անում:

Բ. Ը. Այլ մոռացաք և զգոնեայ Սլաքն անուանեալ այր, զոր ոչ կարեմ հաւաստեալ ասել, ի Հայկայի թէ յառաջագունից քան զնա եղելոց յաշխարհին, զոր հին զրոյցքն պատմեն լինել. բայց էր այր քաջ:

1) Այդ ծանօթութեան մէջ ասուած է «... որովհետեւ դեռ Ուսէարցուց լեզուն՝ որը աւելին մանէ այն (բեւեռագիր) արձանագրուած թեանց լեզուին, ուսումնասիրուած չէ»:

Բայց յարգելի պարոնը բւեռագրերի և նրանց լեզուի մասին
և ոչ իսկ հեռաւոր գաղափար ունէր:

Երկրորդ նախագասութիւն. առի այս քաղաքը, քանդեցի:

Ուտէարէն

Ածխի մէ շահարախ, փառաւորի:

Ակներե էր որ այստեղ շահար փարսի փոխառեալ բառ է,
մնացածը ուտէարէն:

Բայց մենք օրինակներ ապացոյցեցին, որ «արեալէն լեզու» է
վերջաւորութիւնն է հարաւորեալն և այն ոչ միայն եղանկն առաջին
դէմքի, այլ երկրորդ դէմքի: Եւ եղանկն և լեզուն լեզուներն (ներ-
գործական բայերի): Թիւն ու դէմքը որոշուած են բայի միջին
վանկով՝ արմատի և վերջաւորութեան մէջ զրուած դերանունով:

Օրինակներ.

Շինել = սէր — բէսուն

շինեցի = սէր — զու — բի

շինեցիր = սէր — բու — բի

շինեց = սէր — բէ — բի

շինեցինք = սէր — եամ — բի

շինեցիք = սէր — նամ — բի

շինեցին = սէր — շում — բի

Դերանուններ.

Ես = զու

դու = ուն

նա = շոնո (կամ) շէտին

մենք = եան

դուք = վան (= փրանս. gn), կամ էֆան

նոքա = շոնոր

Մորթել = շամ — փէսուն (փէսուն = բէմուն)

մորթեցի = շամ — զու — փի (փի = բի)

մորթեցիր = շամ — նու — փի

մորթեց = շամ — նէ — փի

մորթեցինք = շամ — եան — փի

մորթեցիք = շամ — նան — փի

մորթեցին = շամ — շուն — փի

Այս և որա նման բազմաթիւ օրինակներից երևում է թէ ինչ-
պէս է կազմակերպուած բայի կառարեալը քի վերջաւորութեամբ
և դերանունների օգնութեամբ: Սէրզուբի խոնարհման մէջ՝ սեր—
ըն — բի է փոխանակ սեր — նա — բի ձևի, այլ և չէ փոխանակ
նէ' — փ

Եւ փոխանակ եան' — փ

նամ փոխանակ նան ի:

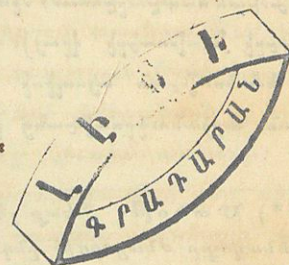
Բեն և ըէ գրերի մերձաւորութիւնը այդ փոփոխութիւնները
շատ բաւարար կերպով արդարացնում են:

Ուրիշ օրինակներ.

Յամ — զու — բի = գրեցի

ցամ — նու — բի = գրեցիր

ցամ — նէ — բի = գրեց. և այլն:

Բազալ — զու — բի = փոխեցի

բազալ — լու — բի = փոխեցիր

բազալ — լէ — բի = փոխեց

բազալ — եան — բի = փոխեցինք

բազալ — նան — բի = փոխեցիք

բազալ — շուն — բի = փոխեցին

Ափրէսբի = օրհնեցի և այլն

ափրէնբի

ափրէնէբի

ափրէեանբի

ափրէնանբի

ափրէ շունբի

ափրէ բէսուն = օրհնել.

Նախաձայերը մի մեծ և տարածուած ժողովուրդ էին: Մի ժամանակ նրանք կարողացան մաքառել և մրցել յաջողութեամբ տիեզերակալ Ասորեստանցիներին հետ: Նրանք տարածուած էին Հայաստանի երեք մեծ լճերի՝ Վան, Սևան և Ուրմիայի՝ աւազաններում: Հիւսիսային սահմանը հասնում էր Կարին, արեւմտեանը մինչև Եփրատ: Նոր արձանագրութիւններ երեւան գալով կարող եւ պեռ աւելի էլ ընդարձակուիլ այդ սահմանները: Այսպիսի մի մեծ ժողովուրդ, որը իւր ժամանակուայ քաղաքակիրթ ազգերիցն էր, չէր կարող բոլորովին անհետ կորչել: Խաղտիքը՝ աւելի ևս Ուտին՝ թուում են լինել նրանց վերջին կայարանները:

Կայ և մի երրորդ աշխարհ, ուր՝ ինձ թուում է թէ՝ պէտք է որոնել ուտէացիների հետքեր 1): Այդ երկիրը Ծովաց աշխարհն է, Հին-Հայաստանի սահմանագիւծներից մէկը: Մարութայի վկայաբանութեան մէջ 2) Նփրկերտի գաւառը կոչւում է Ուայեցուց աշխարհ, ինչպէս որ Մարութան էլ թարգմանւում է՝ մար—Ուտայ, այն է՝ տէր—Ուտայ: Այստեղի ուտայեցիք երեւի ասորացած էին, ճիշտ այնպէս՝ ինչպէս հիւսիսում—Ուտէ աշխարհում—Հայացան: Հիւսիսն Արիւան մեզ թուում է թէ իրաւամբ Տրդատի ժամանակ յիշուած Ուտայ, Ուտայ կամ Աւտայ նախարարի անունը նոյնացնում է այս աշխարհի անունն հետ: Մանաւանդ որ այդ Ուտայ նախարարը, ըստ վկայութեան Խորենացու, նախաձայերից սերուած Արիւանիների ազգակից էր և կոտորածից խուսափող Արիւանիները փախան ապստամբելու Ծովաց աշխարհը 3): Սակայն հազիւ թէ Ուտայ նախարարը (Ուտայ անունը Խորենացին գործ է ածում իր-

րեւ մարդու անուն) Ամատունի լինէր, ինչպէս պնդում է պատմահայրը: Ագաթանգեղոսի մէջ Ուտայի Ամատունի լինելու մասին ոչինչ չկայ, իսկ Խորենացու աղբիւրը այս կէտում լիմիայն Ագաթանգեղոսն է 4):

Այսպիսով ահա բացւում են մեր առաջ խուզարկութեանց նոր աշխարհներ, Հայաստանի ճիշտ հակագիր սահմանադրերում: Բայց այս բոլորի մէջ այսուամենայնիւ գերակշռող մնում է՝ Ուրարտեան լեզուի ուսումնասիրութեան համար՝ Ուտին, ուտէացիք, և մանաւանդ՝ ուտէարէնը:

Վերջին նկատուութիւն: Մարութայի վկայաբանութեան մէջ Նփրկերտը (Մարտիրոսաց քաղսք) Ծովաց երկրումն է, մինչդեռ «Խորենացու» աշխարհագրութիւնը այդ քաղաքը դնում է սահմանակից Աղձնիքում: Չոր գաւառ է յիշում Խորենացու մէջ Գուգարքի և Ուտէացիների սահմանամիջում (Ա. ր): Չոր անունով գաւառ կայ նաև Աղձնիքի—Ծովաց սահմաններում: Արիւսեմ այս Չորերի որի՞ իշխանն է, որ Փաւստոս Բիւզանդից կոչւում է «Գորութ իշխանն Չորոց աշխարհին» 2, «Գորութ» աղջատ ընթերցուած է: Փաւստոսի մի քանի մեծ հատուածներ իմ նոր օրինակներում 3) փոխանակ Գորութ-ի կտրագցւում է՝ Գուրութ: Գուրութ կամ դուրուտ բառը սյոմեան ուտէարէնում նշանակում է՝ սիւն, գերան 4): Եթէ Փաւստոսի յիշած Գուրութը ոչ թէ հիւսիսային Հայաստանի Չորքից այլ Աղձնիքի Չորքից էր, ինչպէս որ ես կարծուեմ 5) այն

1) Ագաթ. Վեն. 1835. եր. 167—8, Տեւ և Հ. Սարգսեանի «Ագաթ. և իւր բազմ. գաղանքն», եր. 88, ծնթ 2.

2) Փաւստ. Բուզ. Դպր. Գ. գլ. Ժբ, գպր. գլ. Ժ.

3) Երկու պատուական ճառընտիրներ մեր մատենադարանի, որոնց մէջ գտայ Փաւստոսից ամբողջ գլուխներ, ընտիր ընթերցուածներով, որով ուղղւում են շատ թերատ և աղջատ կտորներ: Ի թիւս այլոց մի նոր և յաջող ընթերցուածով դրապէս ապացուցւում է, որ Փաւստոսը ոչ մի կապ չունի Սահառունի իշխանների հետ: Այս մասին գալ անգամ:

4) Ուտէարէն «ուշ» նշանակում է փայտ, դուրուտ կամ դուրութ նշանակում է գերան, սիւն:

5) Փաւստոսում՝ Գուրութ Չորոց իշխանը դրուած է Կողբացուց և Խոր-

մեծ ամեծ: Խալ-դի կամ Խալ-դի-նի կարող էր նշանակել Մեծ-աստուած նախաձայերի լեզուով, ինչպէս որ կայ նման վերջաւորութեամբ Արդինի աստուածութիւն, նոյն բւեռագիր արձանագրութեանց մէջ. Այս գէպքում հասկանալի կլինէր «Խալ» գործածութիւնը փոխանակ «Խալդի»:

1) Դեռ չեմ խօսում մեր հին աշխարհագրական և նախարարութեանց բազմաթիւ անունների ակնբւլ նմանութեանց վրայ, որ ունին նրանք ուրարտական յատուկ անունների հետ:

2) Վկայաբանութիւնը, հատ. Բ. Վենետ. 1874. Եւ մեր ճառընտիրները:

3) Տեւ Խորեն. Բ. հէ. ձբ, ձգ «Այրարատ» եր. 194.

ժամանակ այս անունը իւր ուտէարէն նշանակութեամբ մի նոր
ապացոյց կրինի Ուտէացիների և Ոտայեցիների ցեղակցութեան,
որ մեզ համար կարեւոր նորութիւն է ուրարտեան լեզուի ստույգ
նասիրութեան տեսակէ տով:

ՄԻԱԲԱՆ.

08

326.
Խոռունեաց իշխանների Տէջտեղում: Մի ուրիշ տեղ Փաւստոսն ասում է:
«զօրն և տունն տոհմին Աղձնեաց կողմանն ապստամբեցին յարքայէն Հ.
յոց Արշակայ և չոգան կացին առաջի արքային պարսկաց Շապհոյ.
պարսպ ածէին ի Հայոց կուսէ՝ որ Չորայն կոչեն, և զառուցին զիւ-
րեանց աշխարհն ի Հայոց» Դ. Ժ.

Հիմնարկ

1992

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0345704

